Diskursusemarkerid ja pragmaatika

Sissejuhatuseks

TIIT HENNOSTE, GERSON KLUMPP, HELLE METSLANG

Käesoleva numbri teemaks on diskursusemarkerite hulka kuuluvad pragmaatilised partiklid ja komplementausega predikaadil põhinevad markerid (KP-markerid) ning nende kasutamine eesti, liivi, isuri, udmurdi, komi ja ersa keeles.

Diskursusemarkeri mõiste varieerub: siinse teemanumbri kontseptsioon toetub käsitusele, mille kohaselt on diskursusemarker n-ö katustermin. See hõlmab nii üksikuid sõnu (nt *küll, ju, ometi, nähtavasti*) kui ka pikemaid kindla koosseisuga keelelisi üksusi (nt *tundub, et; hea, et; minu arvates; minu teada; nagu näha; mine tea; no ei*), mis ei kuulu lausungi semantilis-süntaktilisse struktuuri, on lausungi sisu suhtes metatekstilised ja mille funktsioon seostub teksti või suhtluse organiseerimisega ning kõneleja/kirjutaja suhtumiste ja hoiakutega (vt nt Dér 2010; Heine 2013; Heine jt 2021).

Pragmaatilised partiklid on sõnad ja mitmesõnalised üksused, mille kesksed funktsioonid on tagasiside (koste) andmine (nt *jah, ahah*), dialoogi kõnevoorude suhetele osutamine (nt *no, kule*) ja hoiakute-hinnangute väljendamine (nt *nagu, vist*). KP-markerid on verbikesksed konstruktsioonid, mis väljendavad samuti hoiakuid (nt *ma arvan, et; ma ütlen, et jms*), nagu lauses *Kardan, et olete minust valesti aru saanud*, kus *kardan, et* ei väljenda mitte hirmu, vaid pehmendab ebameeldiva sisu teatamist.

Partiklid ja KP-markerid on üksused, ilma milleta suhtlus toimida ei saa. Seetõttu on nad väga sagedased. Nii on suulise eesti keele 25 sagedasima tekstisõna seas vähemalt 15 sõna, mis toimivad ainult partiklina (*jah, ei, mhmh, noh, no, nagu, ee*) või partikli ja sidesõna, asesõna või adverbina (*et, ja, see, aga, si(i)s, või, seal, nii*). Enim markeristunud verbivorm *arvan* aga kuulub 20 sagedasema verbivormi hulka.

Samas ei pärvinud need üksused keeleuurimises pikka aega oma tähtsusele vastavat tähelepanu. Põhjused koonduvad kaheks: kirjaliku keele ja grammatika keskusus. Esiteks, nii partiklid kui ka KP-markerid esinevad eriti sageli suulises dialoogis, tüüpilises kirjalikus monoloogis (nt ajakirjanduses või teadustekstis) esineb neid vähe (nt Biber 1988; eesti keele kohta Hennoste jt 2020, 2021). Nii jäid nad uurimises perifeerseks seetõttu, et uuriti ennekõike kirjalikku keelt ning ka suulise keele puhul toetuti kaua kirjaliku keele põhjal kujundatud grammatikaarusaamadele (ingl *written language bias*; Linell 2005). Teiseks, partiklid jäävad definitsiooni järgi lause liikmete hulgast välja ja sellisena ka lausekeskse grammatika huviorbiidist kõrvale (eesti mittelauseliikmete kohta vt Hennoste 2017). KP-markerid moodustavad aga kirjalikus keelekasutuses valdavalt lause algul paikneva pealause, millena neid ka analüüsiti. Suulises suhtluses omakorda tuleb paljude sõnade eripära esile ennekõike või ainult dialoogis. Sellised on näiteks *ja* või *et*, mille partikliline kasutus esineb

valdavalt dialoogis kõnevoorude alguses ja lõpus (Keevallik 2000, 2008a; Hennoste 2022 (ilmumas)). KP-markerite eripära ilmneb samuti selgelt suulises dialoogis, kus nad esinevad märksa sagedamini lause keskel või lõpus, kus neid pealausena käsitleda ei saa (nt Auer, Lindström 2016; Hennoste jt 2020 ja siinses numbris).

Mõlema markerirühma uurimises on toimunud olulised murrangud ennekõike viimasel paarikümnel aastal. Selle taga on suuresti muutused keeleuurimise rõhuasetustes. Esmalt on suurenenud suulise keele, eriti dialoogikeele uurimine, teisalt on üha olulisemaks tõusnud pragmaatika, mis toob esile partiklite ja KP-markerite funktsioonid. Üha tähtsamad on internetis levivad spontaansed kirjalikud tekstid, kus samuti kasutatakse partikleid ja KP-markereid trükitekstidest märksa enam.¹

Selle ajakirjanumbri konkreetsete uurimuste taustaks annab järgnevalt ülevaate pragmaatiliste partiklite ja KP-markerite olemusest, tüpoloogiast ja võrdleme nende kasutust eri keeltes.

Pragmaatiliste partiklite ja KP-markerite olemus

Pragmaatilised partiklid moodustavad heterogeense kategooria, siiski on uurijad suhteliselt sama meelt nende üldistes määratlustes (vt ülevaatlilikult Foolen 1996; ISK 2004: 769–772; Zimmermann 2011: 2012–2013; Hennoste 2002, 2022 (ilmumas)).

Semantiliselt on partiklid n-ö sisutihjad. Neil puudub või on minimaalne propositsiooniline (denotatiivne) tähendus, neid saab määratleda eelkõige pragmaatilise funktsiooni alusel.

Morfoloogiliselt moodustavad partiklite tuumosa omaette tüvega muutumatud sõnad (*aga, noh*), vormilises perifeerias võib olla ka muutuvate sõnade üksikvormidest kujunenud partikleid (*kule, vata, ütleme*). Sõnamoodustuse seisukohast esinevad lihtpartiklid (*aa, oi, nii*) ja liitpartiklid (*jajah, nojah, onju*). Samuti võivad partiklid moodustada ühendeid, mis koosnevad sama partikli kordustest (*ahah ahah, ot ot ot*), kahest eri partiklist, millel on tihti fikseeritud järjekord (*oh ei, no nii, ah soo, või nii, oo jah, oh jah*), aga ka partikli ja muu sõna suhteliselt püsivast ühendist.

Foneetilisest aspektist on osa partiklitest ka kirjakeeles olemas olevad sõnad või sõnavormid (*siis, kuule*), osa nende häälduslikud variandid (*sis, kule*), osa aga foneetiliselt ja fonotaktiliselt sõna piirimail paiknevad häälikuühendid (*öök, pthüi, mhmh*).

Päritolu poolest jagunevad partiklid kaheks. Primaarsed partiklid ei seostu teiste sõnaliikidega (*noh, jah*). Sekundaarsed partiklid on kujunenud teistest sõnaliikidest: näiteks partiklistunud adverbid (*si(i)s, nü(ü)d*), sidesõnad (*et, või*), verbivormid (*ütleme, o(o)ta*) jm. Sellised sõnad toimivad nii partiklitena kui ka lähteliikide sõnadena. Näiteks eesti keeles on kasutusel imperatiivivorm *oota* ja partikkel *o(o)ta*, adverb *siis* ja partikkel *si(i)s*.

KP-markerid (ingl *complement-taking predicate markers* ehk CTP-markers) on konstruktsioonid, mis koosnevad ennekõike ainsuse esimeses pöördes ütlemiss- või

¹ Mingil määral on mõju avaldanud ka võõrkeeleeõppe liikumine tegeliku suhtluskeele õpetamise suunas ja sellega ka partiklite tundmise vajadus (nt Kärk 2008; Pool jt 2011), kuid õppematerjalides on seda arvestatud napilt (nt Kerge 2000; Metslang jt 2003; Keeleõppedialoogid).

hinnanguverbidest, millele võivad lisanduda asesõnaline subjekt *ma* ja sidend *et* (*ma arvan, et; ma arvan; arvan, et; arvan*). KP-markerid on kujunenud kõnelejat tähistava tegevussubjektiga pealausest, millele järgneb komplementlause (*Ma arvan, et see kana on surnud; Mulle tundub, et see kana on surnud*). Markeristumise käigus toimub mitu muutust (nt Aijmer 1997; Thompson, Mulac 1991; Posio 2014; Heine jt 2021). Ühelt poolt muutub konstruktsioon ise: kaob sidend *et*, mille järel võivad markerid liikuda lause alguspositsioonist tahapoole, kus nad ei ole enam tõlgendatavad pealausest (*See kana on surnud, ma arvan*). Teisalt muutub selle tõttu formaalse kõrvallause staatus, mis on nüüd tõlgendatav pigem iseseisva üksusena (Hennoste 2004: 510; Seppänen, Laury 2007: 556). Suulises keeles võib esineda verbi ja partikli kokkuhääldus, nii et need moodustavad prosoodilise terviku (*arvan=et*).

Lause alguses olevad ja *et*-i sisaldavad üksused võivad olla nii markerid kui ka pealause. Kahte varianti eristab suhe dialoogi või teksti pealiiniga (Thompson 2002). Markeriga on tegu, kui suhtluse või teksti pealiin liigub mööda formaalset kõrvallausest (näide 1).² Eesti keeles on kasutusel mitmeid KP-markereid (*ma arvan* näites 1, *ma usun, ma mõtlen, ma tean, ma kardan, ma ütlen* jm) (Keevallik 2003: 74–100, 2010a; Hennoste 2004, 2006; Hennoste jt 2020, 2022 (ilmumas); siinses numbris Hennoste jt; Laanesoo; Metslang, Simmul).

- (1) 01 V: /.../ ütleme siis=et siis et et **millal** sa siis võtmed saad=ju.
 02 (0.6)
 03 H: ma=arvan et **siis kui=mul seal** **korter** **üle antakse ju**.

Markerite kujunemise protsessi püüti algul mahutada grammatiseerumisteooria raamistikku (nt Thompson, Mulac 1991). Protsessid on siiski osutunud paljuskirgseks. Grammatiseerumise käigus kujunevad välja lausesiseselt toimivad, kindla grammatilise staatusega üksused, mis muutuvad järjest regulaarsemaks, lühemaks, vähem iseseisvaks, hakkavad kandma piiritletud kategoriaalset tähendust. Diskursusemarkeriks muutuv üksus aga irdub lause struktuurist ja tähendusest, avardab oma toimeala ja tähenduse teksti ning suhtlusega suhestuvaks, on polüfunktsionaalne, selle kasutamine ei ole tingimata vajalik. Seda erinevust arvestades kuulub diskursusemarkerite kujunemine pigem pragmatiseerumise alla. Kolmanda lähemise kohaselt kujunevad diskursusemarkerid kooptatsiooniprotsessis: lausetest eralduvad suuremad või väiksemad tükid, mis hakkavad toimima lausegrammatika vahele põimuva n-ö kiilgrammatika üksustena. (Vt Heine 2013; Heine jt 2021; siinses numbris Rääbis, Rumm; Prillop, Habicht; Metslang, Simmul) Niisiis on liikumine diskursuse ja lause struktuuri vahel kahesuunaline. Grammatiseerumisteooria on aastakümneid juurutanud teadmist, et grammatika on ajalooliselt kujunenud suhtluses kasutatud üksustest – tänane süntaks on eilne diskursus, nagu on ütelnud Talmy Givón (1979: 208–209). Kooptatsioonis aga näeme vastupidist liikumist: süntaksikildudest saavad diskursuse tasandil toimivad üksused ja nii on tänane süntaks omakorda homne diskursus.

² Suulise keele näited pärinevad Tartu Ülikooli suulise keele korpusest (SEKK). Transkriptsiooni-märke vt lk 13.

Pragmaatiliste partiklite tüpoloogia

Pragmaatiliste partiklite sisemine liigitus ja terminoloogia rahvusvahelises kirjanduses on väga kõikuv (vt eri termineid Foolen 1996). Siin jagame nad kolmeks põhirühmaks. Ühe rühma moodustavad üksiesinevad partiklid, mis võivad moodustada dialoogis omaette kõnevooru. Teise rühma partiklid omaette vooruna esineda ei saa. Selle sees eristuvad omakorda kõnevoorude või lausungite piiiril paiknevad piiripartiklid ning ennekõike lausungite sees paiknevad liikuvad partiklid.³

Üksiesinevad ehk **suhtluspartiklid** jagame edasi neljaks. Keskse alarühma moodustavad siin **dialoogipartiklid**, mis on suhtluses kasutusel tagasiside- ehk koste-markerina (näide 2), osutades kuuldel olemisele, samameelsusele või sõnumi vastuvõtmisele uudisena (nt *ahah, ahaa, aa, jah, mh, mhmh*; vt rida 2). Siia rühma on arvatud ka üldküsimuse või direktiivi minimaalvastusena toimivad partiklid (*jah, jaa, mhmh*; vt rida 3).

- (2) 01 V: no: `meie akkasime `viie=aeg tulema.
 02 H: **ahah ahah** (.) .hh leidsite ikka `õige koha `üles=ja=
 03 V: =**jah**

Lisanduvad kolm alarühma. **Afektiivsed partiklid** osutavad eeskätt kasutaja tunnetele ja meeleolule (nt *ohhoo, jess, voh, ai, häh, pthüi*). **Tähelepanupüüdjate** keskne funktsioon on kellegi kutsumine või tähelepanu äratamine (nt *kõtt, uu, hallo, kuule*). Omaette pisirühma moodustavad suulises dialoogis kasutatavad **avatud partneriparanduse algatajad**, mis osutavad, et vestluskaaslase eelnevas kõnevoorus oli probleem, seda sealjuures täpsemalt lokaliseerimata (nt *ah?, mida?, kuidas?*). Tavaliselt viitavad need kuulmisprobleemile ja ootavad vastuseks probleemse vooru kordamist.

Süntaktiliselt kuuluvad suhtluspartiklid eesti terminoloogias suhtluskilude hulka (Hennoste 2017: 494–496).⁴ Traditsioonilises sõnaliigituses kuulusid nad interjektsioonide hulka, olles eesti keeles määratletud kui tundeid ja tahteavaldusi väljendavad hüüdsõnad ja suhtlushüüdsõnad.

Piiripartiklid on sõnad, mis paiknevad süstemaatiliselt ennekõike dialoogi kõnevoorude, harvemini ka voorusiseste üksuste või monoloogilausungite piiiril, valdavalt nende alguses.⁵ Suurem osa neist on lihtpartiklid (*ja, aga, et, nii, no, kule, ota, vata* jm), nende kõrval esinevad ka ühendpartiklid (*ja siis, nii et* jm). Osa piiripartikleid tõstab esile ja/või täpsustab teemade ja suhtlustegevuste suhteid, toimides ennekõike suhtluse makrotasandil (nt teksti jätkuvuse ja seotuse osutaja *ja siis*). Teine

³ Siin on kasutatud Tiit Hennoste eesti keele jaoks tehtud liigitust (Hennoste 2022 (ilmumas), varasemad versioonid Hennoste 2000, 2002), mis kattub suurel määral soome grammatika liigitusega (ISK 2004: 770–772). Inglise grammatikas on liikuvad partiklid arvatud hoiakuadverbiaalide alla (Biber jt 1999: 853–875), saksa grammatikas piiripartikleid eraldi välja ei tooda (Duden 2009: 588–599).

⁴ Pragmaatiliselt on suhtluspartiklitega analoogilised mitmesõnalised suhtlusvormelid (*tere hommikust, mida teile, ongi nii vä* jm), mille piirid partiklitega ei ole alati selged.

⁵ Selle rühma kohta kasutatakse sageli nime *discourse markers, sentence particles*, vene terminoloogias *вводные слова*, soome grammatikas *lausumapartikkelit*.

osa tõstab esile mikrotasandi semantilisi-pragmaatilisi suhteid kõnevoorude või lausungite vahel. Need partiklid jagunevad alarühmadesse, mille ammendavat loendit ei ole võimalik anda (vastandus, näide, kokkuvõte, järeldus, seletus jms; nt järeldust või kokkuvõtet alustav *nii et*). Osa partikleid toimib mõlemal tasandil. Näiteks kõnevoorualguline *et* võib eesti keeles osutada naasmisele vahepeal kõrvale jäetud teema juurde (näide 3), aga ka alustada seletust, põhjendust, järeldust või kokkuvõtet (nt Keevallik 2000, 2008a).

- (3) 01 H: .hh ma võin `nii teha=et `ma saan pool kümme `lahti (0.5) sis ma võin tulla
 02 Mammastele.
 03 ((16 voo ru vahele jäetud))
 04 V: okei?
 05 H: **et et** ma sis `tulen homme hommikul
 06 V: teeme nii

Suur osa piiripartikleid osutab dialoogi kõnevooru alguses järgneva mitteootuspärasusele. Naabruspaari esiliikme (nt küsimuse või direktiivi) alguses alustavad need ennekõike vestluse suunamuutust, osutades, et algav voor katkestab eeldatud seosed eelneva voo ru või pikema dialoogiosaga (nt *no*, *noo* ja *noh* näites 4). Naabruspaari järelliikme (nt vastuse) alguses alustavad nad ennekõike esiliikme seisukohast mitte-eelistatud kõnevoore, mis väljendavad öeldava ebakindlust, reservatsiooni, tõrjumist jm (näide 5) (Keevallik 2016; Hennoste 2001, 2022 (ilmumas)).

- (4) 01 H: a `tule=sis sise`aigustesse.
 02 V: mhmh=hh
 03 H: **noh** ma lähen `õppima. muidu ma ei jõua `üldse. hea=`küll \$ tšau. \$
 (5) 01 A: valan sulle veel.
 02 B: **no** vala natuke.

Piiripartiklite hulka on arvatud ka üldküsimuse küsisõnad ja küsijätkud (*kas*, *vä/või*, *jah* jm).

Traditsioonilises sõnaliigituses piiripartiklite rühma välja toodud ei ole. Süntaktiliselt kuuluvad piiripartiklid siduvate üldlaiendite, täpsemalt konnektiivide hulka ja on lähedalt seotud sidesõnadega. Neid eristab asukoht ja seose liik. Piiripartiklid seovad kõnevoore, terviklikke lausungeid või pikemaid teksti või kõnevooru osi. Nende loodud suhe on ennekõike pragmaatiline. Sidesõnad paiknevad lause sees ning seovad omavahel sõnu ja fraase, luues nende vahele süntaktilise ja semantilise seose.⁶

Liikuvad partiklid paiknevad üldjuhul lausungite sees ja võivad seal vabamalt liikuda.⁷ Sellesse rühma kuuluvad nt *si(i)s*, *nagu*, *aga*, *vist*, *tä(he)ndab*, *ju*, *kuski*, *oma*,

⁶ Biberi jt inglise grammatikas on ennekõike dialoogiga seotud suhtluspartiklid, piiripartiklid ja suhtlusvormelid ühendatud insertideks (ingl *insert*; Biber jt 1999: 1082–1099). Eesti grammatikas vastavad sellele enam-vähem suhtluskilud ja siduvad üldkiilud.

⁷ Liikuvaid partikleid nimetatakse inglise keeles tihti ka *pragmatic particles* või *pragmatic markers*. Kuna selle liigi keske rühma moodustavad modaalpartiklid, siis kasutatakse modaalpartikli mõistet ka liikuvate partiklite kui kategooria märkimiseks, eriti saksa ja ka vene traditsioonis (sks *Modalpartikeln*, vn *смысловые (модальные) частицы*). Soome grammatikas on nad *liikuvat partikkelit*.

seal, siin, tegelikult, veel jms. Need seovad lausungit kontekstiga, väljendavad kõneleja hoiakuid ja suhet partneriga. Suulise keele käsitluses on sellesse rühma arvatud ka eneseparanduspartiklid ja üneemid (*või, mitte, noh, ee, nagu, see* jm).

Liikuvad partiklid on ülejäänutest tugevamalt lausungiga seotud ning nende piirid adverbidega on hajusad. Traditsioonilises sõnaliigituses kuuluvadki need rõhumaärsõnade hulka ning süntaktiliselt on eesti terminoloogias üldlaiendid ja hinnangulised kiilud (Hennoste 2017: 487–491).

Selle partiklirühma sisemine liigitus on suhteliselt ebakindel ning piirid alarühmade vahel ei ole aredad (nt Hennoste 2000: 1803–1806, 2022 (ilmumas)). Suur osa neist näitab erinevate varjunditega ebakindlust, ligikaudsust, ebatäpsust, väite pehmendamist. Siin eristuvad selgemalt **modaalpartiklid**, mis näitavad kõneleja arvamust kõnealuse olukorra tõenäosuse, kindluse või vältimatuse kohta. Keskne osa neist esindab episteemilist modaalsust (*vist, muidugi, kindlasti, loomulikult, ehk, küllap, nähtavasti, äkki* jm; näide 6).

(6) 01 H: ahah, aga `millal tal `kool `umbes `lõpeb.

02 V: eeeeeqq mingi väga `õhtul **vist**.

Selle kõrval on hulk ebamäärasemate piiridega alaliike, nt ettevaatuspartiklid, mille abil kõneleja osutab, et ta ei soovi siduda ennast kindlalt öeldava väitega (*nagu, ehk, üsna* jms), ning ligikaudsuspartiklid, mille keskne tähendus on 'umbes' (*nii, ütleme, päris, umbes, kuskil, oma*; näide 7). Kõik modaalpartiklid aitavad pehmen-dada partneri jaoks mitte-eelistatud või negatiivset infot, mittenõustumist jms.

(7) 01 A: AGA `VANGLAST TE EI OLE TÖÖD SAAND.

02 (1.0)

03 M: < mm alates õheksakümne:: juba **kuskil** > õeksakümne `teisest `aastast

04 on selline olukord et vanglates ei `ole **ju** tööd.

Peale modaalpartiklite saab välja tuua mõne väiksema rühma. **Värvingupartiklid** (*nüüd, sis, ju, ikka, tõesti, küll* jm) moodustavad ebamäärase alarühma, mis toob lausungisse lisatähendusi. Nt partikkel *ju* osutab, et viidatav info peaks olema partnerile tuntud ja endastmõistetav (näide 7). Sellesse alarühma on arvatud ka partiklitega analoogiliselt toimivad kliitikud, nagu *-gi/-ki* (nt Metslang 2002; Keevallik 2011). **Intensiivsuspartiklite** funktsioon on tugevdada adjektiivi ja adverbil abil väljendatava omaduse või määra astet (*nii, väga, eriti, täiesti, täitsa, üldse*; näide 8). **Fookuspartiklid** tõstavad esile nende mõjualas oleva lauseosa, osutades, et fookustatud üksus on kontrastis implitsiitsete alternatiividega (*ka, veel, juba, muidugi, ainult, just, eriti, täpselt*).

(8) \$ ja `parem t(h)agumine kints mul `**nii** `sügeleb, \$ nüüd ma sin `seisin ja nüüd ma `kratsisin.

Omaette alarühma moodustavad **eneseparanduspartiklid**, mille funktsioon on eneseparanduste algatamine suulises (või ka seda imiteerivas kirjalikus) suhtluses

(Hennoste 2012, 2014, 2022 (ilmumas)). Need jagunevad kaheks: otsimispartiklite (*noh, nagu, see* jm) abil osutatakse järjeotsimist, ümbertegemise algatajad (*või, ei, mitte*) alustavad tüüpiliselt mõne väljaõeldud sõna asendamist (näide 9).

(9) a=ma olen seal `kolma- **või** selles `esimeses `saalis.

Sõnaliikide piirid on alati ebaaredad, mis paistab eriti silma partiklite puhul. Nende seas on palju sõnu, mis toimivad ka muude sõnaliikide liikmetena. Eriti liikuvate ja piiripartiklitena esinevad sõnad ja sõnavormid on valdavalt polüseemsed. Osal neist on olemas homonüümsed asesõnad (nt *oma, see*), sidesõnad (nt *ja, aga, et, või, ehk*), (ase)määrsõnad (nt *siis, nüüd*) või verbivormid (nt *vaata, kuule, oota, ütleme*).

Ka partiklitena toimivad samad sõnad sageli mitmes eri funktsioonis (vt ka eespool toodud näiteid). Sealjuures on nende liigiline tõlgendus seotud süntaktiliste kategooriatega, ennekõike partiklite positsiooniga lausungis ja kõnevoorus ning uue või vana infoga. Näiteks eesti keele sagedasim partikkel *noh* esineb lausungi sees enim järjeotsimispartiklina, samas iseseisva kõnevooruna kehutab see partnerit jät-kama (näide 10), kõnevooru alguses ennustab mõttepööret või partneri jaoks mitte-eelistatud infot (näide 4), voo-ru lõpus aga tugevdab öeldut ja osutab, et eelnev info pidanuks olema partnerile tuttav või asi on niigi selge (näide 11) (Hennoste 1994, 2001: 185–191, 2022 (ilmumas); Keevallik 2016).

(10) 01 H: a .hh kule aga `tead mis sa võid `tegema akata vaikselt=vä.

02 V: **noh**

03 H: oma `sahtleid nagu: korda.

(11) 01 H: mis `kell ma `elistan.

02 (0.5)

03 V: sis ku (.) `saad, sis ku `tulema akkad, **noh**.

Partiklid ja KP-markerid eri keeltes

Partiklid ja KP-markerid esinevad eri keeltes, kuna nende funktsioonid on suuresti universaalsed. Sealjuures on tihti tegu sõnadega, mis on kas otse tõlgitavad või laenatud. Samal ajal näitavad uurimused, et nende kasutuspiirid eri keeltes ei pruugi kattuda.

Käesolevas numbris tulevad vaatluse alla liivi (Tomingas) ja isuri keele piiripartiklid (Markus) ning näited viie keele liikuvatest partiklitest: eesti (Prillop ja Habicht, Rääbis ja Rumm), liivi (Tomingas), isuri (Markus), udmurdi, komi ja ersa (Zubova jt). Tabelis 1 on toodud teemanumbris vaadeldavad liivi ja isuri partiklid koos eesti vastetega. On näha, et kõigis kolmes keeles esinevad näiteks eesti sõnade *no, siis, nii, vot, nagu* vasted.⁸

⁸ Kliitikuid esineb enam soome keeles: *-pa/-pä, -han/-hän, -kin/-kaan/-kään* (ISK 2004: 796–803). Osa neist on analoogilised liikuvate partiklitega, osal on kindel positsioon, ennekõike lause esimese sõna lõpus ehk süntaktiliselt teises positsioonis.

Tabel 1. Siinses teemanumbris käsitletavat liivi ja isuri partiklid eesti vastetega.

Partiklitüüp	liivi	isuri	eesti
Piiripartiklid	<i>agā</i>		<i>aga</i>
	<i>no, nu</i>	<i>no, nu</i>	<i>no</i>
	<i>si'z</i>	<i>šiiž</i>	<i>siis</i>
	<i>ne'i</i>	<i>nii</i>	<i>nii</i>
	<i>vot</i>	<i>vot</i>	<i>vot</i>
Liikuvad partiklid	<i>ne'i</i>		<i>nii</i>
	<i>agā</i>		<i>ehk</i>
	<i>ne'iku, nemē, nekā</i>	<i>nigu</i>	<i>nagu</i>
	<i>no, nu</i>	<i>no, nu</i>	<i>noh</i>
	<i>si'z</i>	<i>šiiž</i>	<i>siis</i>
		<i>še</i>	<i>see</i>
	<i>ju, jo</i>	<i>že, ved</i>	<i>ju</i>
	<i>vist</i>		<i>vist</i>
Kliitikud		<i>-ha/-hā</i>	<i>ju</i>
		<i>-ki, -kaa/-kää</i>	<i>-gi/-ki</i>
		<i>-pa</i>	<i>isegi, vast</i>
		<i>-to</i>	

Paljudes Euroopa keeltes esinevad partiklid *no/nu/nā*, mis täidavad suuresti samu funktsioone, märkides järgnevat vestluse suunamuutust või partnerile mitte-eelistatud infot (Auer, Maschler 2016: 2–43). Nii eesti, liivi, vepsa kui ka soome keeles esineb partikkel *no* (Keevallik 2016; Vepsäläinen 2019; Hennoste 1994, 2000: 1802; siinses numbris Markus; Tomingas). Lisaks esineb eesti keeles partikkel *noh*, liivi keeles läti laenpartikkel *nu* ning vepsa keeles samuti *nu*, mis on aga vene laen. Kõik need osutavad suunamuutust, kuigi vepsa keeles ei ole leitud *no* mitte-eelistatud järelliikme alustaja funktsiooni (mis ei tähenda, et seda ei võiks olla). Eesti *noh* täidab muu hulgas järjeotsimismarkeri funktsiooni, liivi ja vepsa keeles on selles funktsioonis *no/nu*.

Teisalt on partikleid, mille funktsioonid kattuvad, kuid sõnad erinevad. Paljudes keeltes on olemas partiklid, mille keskne funktsioon on osutada, et esitatud väide on vaieldamatu (Panov 2020 terminiga enimitiiv, ingl *enimitive*). Eesti ja liivi keeles esineb selles funktsioonis *ju*, isuri ja soome keeles kliitik *-hA(n)* ning isuri, aga ka udmurdi, komi, ersa keeles vene laen *ved'* ja selle hääldusvariandid (siinses numbris Klumppi, Markuse, Tominga, Zubova jt artiklid). Sama kehtib KP-markerite kohta. Näiteks enim kasutatud markeril (*ma*) *arvan* (*et*) on analoogid väga paljudes keeltes, kusjuures kasutatakse sama verbi (ingl *I think*, pr *je pense*, rts *jag tycker*, sks *ich denke* jm). Samal ajal sarnaneb markeri kasutus eesti keeles saksa, rootsi ja taani keelega, kuid erineb üsna palju inglise keelest (Hennoste jt 2020; Beijering 2012; Auer, Lindström 2016).

Partiklite ja KP-markerite uurimisest

Eesti partikleid ja KP-markereid on põhjalikumalt uuritud paarkümmend aastat. Tiit Hennoste on toonud käibele partikli kui sõnaliigi ja ehitanud sinse partiklite tüpoloogia (Hennoste 2000, 2002, 2022 (ilmumas)). Suurem osa uurimusi keskendub konkreetsete partiklite kasutusele suulises suhtluses. Selle valla keskne uurija on Leelo Keevallik Linköpingi ülikoolist, lisaks Tiit Hennoste, Riina Kasterpalu, Annika Küngas jt. Enim on uuritud piiripartikleid, nagu *no, noo, noh, vot, et, nii, vata, kule, ota* jm (Hennoste 1994, 2000, 2001; Keevallik 2000, 2003, 2005, 2008a, 2008b, 2010b, 2016). Samuti on uuritud kostepartikleid *ahah, ahaa, aa, mhmh, jah, jaa, jajaa* (Keevallik 1999; Hennoste 2000; Kasterpalu 2005; Kasterpalu, Hennoste 2016). Liikuvatest partiklitest on vaadeldud väheseid, nt *siis* (Jansons 2002) ja *ikka* (Pajusalu, Pajusalu 2011). KP-markereid on analüüsitud vähem. Siin tasub mainida Keevalliku ja Hennoste töid verbide *ütleva, rääkima, arvama, mõtlema, uskuma, teadma* vormidel põhinevate markerite kohta (Hennoste 2004, 2006; Keevallik 2010a). Kirjaliku keelekasutuse põhjal on uuritud rinnastavatel sidesõnadel põhinevaid piiripartikleid (Metslang jt 2014) ning liikuvaid partikleid *ju* ja *siis* (Tepp 2012). Grammatiseerumise/pragmatiseerumise vaatenurgast on Annika Küngas (2014) uurinud *lt*-liiteliste adverbide, nagu *praktiliselt, põhimõtteliselt, täpselt, loomulikult, tegelikult*, toimimist pragmaatiliste markeritena. On analüüsitud ka sõnade *kahtlemata, aga, ikka* partikliteks kujunemist (Valdmets, Habicht 2013; Habicht jt 2018). Nii suulise kui ka kirjaliku keele materjalil põhinevad uurimused, mis võrdlevad partiklite ja markerite kasutust eesti keele eri registrites (Hennoste jt 2020, 2021).

Eesti keele partiklite kasutust on uuritud ka kontrastiivselt, võrdluses mõne teise keelega. Võrreldud on kahe läänemeresoome keele, eesti ja soome partiklite *küll* ja *kyllä* kasutust (Keevallik, Hakulinen 2018), eesti *-ki/-gi*, *ka* vasteid soome keeles (Metslang 2002). Eesti partikli *jah* ja vene *da* funktsioone suhtluses on võrrelnud Olga Gerassimenko ja Riina Kasterpalu (2006). Janika Kärge väitekirjas (2014) saksa ja eesti värvingupartiklite kohta tõusevad esile eesti partiklid *ju*, *küll* ja *küllap*. Diskursusemarkerid kalduvad keelekontaktis eriti kergesti laenuma. Sellest seisukohast on vaadatud nt rootsi keelest laenatud partikleid eestirootsi keeles (Keevallik 2006).

Väiksemates soome-ugri keeltes on partikleid uuritud väga vähe ja uusi uurimusi peaaegu ei ole. Üldjuhul piirdub asi märkustega ülevaadetes ja grammatikates. Laialdasem ülevaade on Moskva fennougri Klara Majtinskaja monograafias „Soome-ugri keelte funktsionaalsed sõnad” (1982), mis toetub varasematele sissevaadetele (vt pikemalt Klumpp siinses numbris).

Teemanumbri artiklid

Siinses teemanumbri üheksa artikli autorid on kahe Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis arendatava projekti osalejad. Helle Metslangi juhitud projekt „Pragmaatika grammatika kohal: subjektiivsus ja intersubjektiivsus eesti keele registrites ja tekstiliikides” (PRG341) tegeleb subjektiivsuse (õeldu/kirjutatu sisusse

suhtumise) ja intersubjektiivsuse (kaassuhtlejasse suhtumise) väljendamise vahenditega eesti keele eri registrites. Olulise osa sellistest keelevahenditest moodustavad diskursusemarkerid. Uuritavate markerite hulka kuuluvad nt partiklid *vist*, *ilmselt*, *lihtsalt*, *tegelikult* jm ning verbipõhised markerid *arvan*, *mõtlen*, *usun*, *loodan*, *tundub* jm. Projekti peamisteks eesmärkideks on kindlaks teha (inter)subjektiivsuse markerid eri registrites ja nende tingitus sotsiolingvistilistest mõjuritest ning lõimida markerite uuringu tulemused eesti keele grammatika kirjeldusse.

Gerson Klumppi juhitava projekti „Uurali keelte diskursuspartiklite grammatika” (PRG927, PRG1290) raames kogutakse ja klassifitseeritakse väheuuritud isuri, vadja, mordva, udmurdi, komi ja kamassi keele partikleid. Projekti peamine eesmärk on avastada keelised ühisjooned, variatsioonid ja individuaalsed eripärad keelekontaktide mõjuväljas olevate sugulaskeelte diskursusepartiklite kasutuses.

Gerson Klumpp annab artiklis „Väikeste uurali keelte diskursusepartiklite kirjeldamise vajadus ja keerukus” sissejuhatava ülevaate väikeste keelte partikliuurimise probleemidest.

Külli Prillop ja **Külli Habicht** analüüsivad artiklis „Vist või kindlasti? Tõenäosuspartikli *vist* pikk teekond eesti kirjakeeles” sõna *vist* pragmatiseerumist ja selle uurimise võimalusi kirjakeele materjalide põhjal XVI sajandist tänapäevani. Uurimus toob välja partikliga väljendatava modaalhinnangu järkjärgulise muutumise: algselt tõsikindlust väljendavast partiklist on saanud ebakindluse väljendaja.

Andriela Rääbis ja **Andra Rumm** analüüsivad artiklis „*Tahan lihtsalt koju saada*. Vähendav ja tugevdav partikkel *lihtsalt* hädaabikõnedes” sõna *lihtsalt* funktsioone häirekeskusesse helistaja ja kõne vastuvõtja kõnevoorudes. Tulemused näitavad sõna *lihtsalt* partiklistumist, polüfunktsionaalsust ja kasutamist erinevates suhtlusalukordades nii vähendavas kui ka tugevdavas funktsioonis. Partiklile *lihtsalt* omane esinemine vastandavas kontekstis tingib selle sagedase kasutamise tavaolukorrast erineva sisuga hädaabikõnedes.

Elena Markus annab artiklis „Diskursusepartiklid isuri keele Soikkola murdes” ülevaate partiklite kasutusest aastatel 2006–2013 kogutud keelematerjalides. Ta leiab üheksa partiklit, mis on olemas ka teistes läänemeresoome keeltes: *-ha/-hä*, *-ki*, *-kaa/-kää*, *nigu*, *nii*, *no* ~ *nu*, *-pa*, *še* ja *šiiž*. Vene keelest pärit partikleid leidub ainult neli (*vot*, *ved*, *že* ja *to*). Tulemus näitab, et vene mõju partiklite kasutuses on väiksem kui eeldatud.

Marili Tomingas uurib artiklis „Sagedasemad diskursusepartiklid suulise liivi keele salvestistes” seitset partiklit: *si'z*, *ne'i*, *nu* ja *no*, *agā*, *ju* ja *jo*. Uurimus näitab muu hulgas, et liivi keeles on nähtav läti keele mõju, näiteks on paralleelselt kasutusel liivi *ja* ning läti *un* ('ja'), samuti liivi *agā* ja läti *bet* ('aga').

Iuliia Zubova, **Denys Teptiuki**, **Triin Todeski** ja **Eda-Riin Tuulingu** artikli „Partikkel *VED'* udmurdi, komi ja ersa keeles” eesmärk on võrrelda partikli laenamismudelit kolmes soome-ugri keeles, toetudes küsitluskavadele ja tekstikorpustele. Autorid keskenduvad partikli kontekstilistele piirangutele ning selgitavad välja kontekstid, kus selle kasutamine oleks grammatiliselt või pragmaatiliselt sobimatu. Tulemused näitavad, et vene keeles täheldatud piirangud on enamiku lausetüüpide ja konstruktsioonide puhul vastuvõtjakeeltes üldiselt leebemad.

Tiit Hennoste, Külli Prillop, Külli Habicht, Helle Metslang, Kirsi Laanesoo, Liina Pärismaa, Elen Pärt, Andra Rumm, Andriela Rääbis ja Carl Eric Simmul analüüsivad artiklis „Komplementausega predikaatidel põhinevate diskursusemarkerite kasutus eri registrites” kuue KP-markeri (verbivormidega *arvan*, *usun*, *loodan*, *näib*, *tundub*, *paistab*) kasutust seitsmes tekstiliigis: suulises argivestluses, suulises institutsionaalses suhtluses, ilukirjanduslikus proosas, ajakirjanduses, teaduses, netivestlustes ja netikommentaaries. Tulemustest nähtub, et enim pragmatiseerunud on neist *arvan*-marker ja et markerite kasutuseelistusi mõjutavad dialoogi ümber koonduvad konsituatsioonitegurid.

Kirsi Laanesoo näitab artiklis „Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*) direktiivides”, et *arvan*-markeri kasutamisel direktiivides põimuvad kaks suhtlustegevust – direktiivid ja arvamused. See mitmekihilisus jätab kõnelejale taganemismõimaluse: tuua esile lausungi tõlgendus mitte direktiivina, vaid arvamuseks.

Helle Metslangi ja Carl Eric Simmuli artikkel „*Ma kardan, et meie õnned on üksteisest eemal*. (Inter)subjektiivne diskursusemarker (*ma*) *kardan* (*et*)” analüüsib tähenduslikult ja pragmaatiliselt mitmekihilist KP-markerit verbivormiga *kardan* ja selle mitmekihilisuse sobitumist eri tekstiliikide konsituatsiooniliste teguritega.

Artiklid esindavad eri vaatenurki diskursusemarkeritele eri keeltes, pakkudes sissevaateid keelevarasse, mis nii suulist kui ka kirjalikku suhtlust sageli märkamatult suunab ja nüansseerib.

Teemanumbri valmimist on toetanud projekt PRG341 „Pragmatika grammatika kohal: subjektiivsus ja intersubjektiivsus eesti keele registrites ja tekstiliikides” ning Euroopa Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus).

TRANSKRIPTSIOONIMÄRGID

.	langev intonatsioon	< >	aeglustatud lõik
,	poollangev intonatsioon	SÕNA	valjem lõik
?	tõusev intonatsioon	e::i	venitus
`	rõhutatud sõna või silp	si-	pooleli jäänud sõna
(.)	mikropaus (0.2 sek või lühem)	\$ \$	naerev hää
(0.5)	pausi pikkus sekundites	.hh	häälekas sissehingamine
=	kokkuhääldamine	/---/	väljajätt

VEEBIVARAD

Keeleõppediaalooigid = Autentsetel vestlustel põhinevad keeleõppediaalooigid koos harjutustega. Koost Lea Jürgenstein, Raili Pool, Andriela Rääbis. – Eesti keele ja kultuuri kursused. <https://keeleweb2.ut.ee/kursused/autentsetel-vestlustel-pohinevad-keeleoppediaalooigid-koos-harjutustega>

SEKK = Suulise eesti keele korpus. <https://keeleressursid.ee/et/220-suulise-eesti-keele-korpus>

KIRJANDUS

- Aijmer, Karin 1997. *I think* – an English modal particle. – Modality in Germanic Languages: Historical and Comparative Perspectives. Toim Toril Swan, Olaf Jansen-Westvik. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 1–47. <https://doi.org/10.1515/9783110889932>
- Auer, Peter; Lindström, Jan 2016. Left/right asymmetries and the grammar of pre- vs. post-positioning in German and Swedish talk-in-interaction. – Language Sciences, kd 56, lk 68–92. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2016.03.001>
- Auer, Peter; Maschler, Yael (toim) 2016. NU/NÄ: A Family of Discourse Markers Across the Languages of Europe and Beyond. Berlin–Boston: De Gruyter.
- Beijering, Karin 2012. Expressions of Epistemic Modality in Mainland Scandinavian: A Study into the Lexicalization-Grammaticalization-Pragmaticalization Interface. [Doktoriväite-kiri.] Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Biber, Douglas 1988. Variation across Speech and Writing. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621024>
- Biber, Douglas; Johansson, Stig; Leech, Geoffrey; Conrad, Susan; Finegan, Edward 1999. Longman Grammar of Spoken and Written English. London: Longman.
- Dér, Csilla Ilona 2010. On the status of discourse markers. – Acta Linguistica Hungarica, kd 57, nr 1, lk 3–28. <https://doi.org/10.1556/ALing.57.2010.1.1>
- Duden. Die Grammatik. 8., ümbertöötatud tr. Mannheim–Wien–Zürich: Dudenverlag, 2009.
- Foolen, Ad 1996. Pragmatic particles. – Handbook of Pragmatics Online. Toim Jef Verschueren, Jan-Ola Östman, Jan Blommaert, Chris Bulcaen. <https://doi.org/10.1075/hop.2.pra3>
- Gerassimenko, Olga; Kasterpalu, Riina 2006. Vastus *jah* – kas seda on vaja eraldi õpetada? Eesti *jah* ja vene *da* – funktsionaalsed erinevused telefonivestluste näitel. – Eesti Raken-duslingvistika Ühingu aastaraamat, nr 2, lk 25–42. <https://doi.org/10.5128/ERYa2.03>
- Givón, Talmy 1979. On Understanding Grammar. London: Academic Press.
- Habicht, Külli; Metslang, Helle; Pajusalu, Karl; Pajusalu, Renate 2018. Estonian *aga* and *ikka*: From temporal lexis to interaction. – Oralité, Information, Typologie. Orality, Information, Typology. Hommage à M.M. Jocelyne Fernandez-Vest. (Langue et parole.) Toim Marri Amon, Marie-Ange Julia. Paris: L'Harmattan, lk 317–342.
- Heine, Bernd 2013. On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else? – Linguistics, kd 5, nr 6, lk 1205–1248. <https://doi.org/10.1515/ling-2013-0048>
- Heine, Bernd; Kaltenböck, Gunther; Kuteva, Tania; Long, Haiping 2021. On the rise of discourse markers. – Studies at the Grammar-Discourse Interface. Discourse Markers and Discourse-Related Grammatical Phenomena. (Studies in Language Companion Series 219.) Toim Alexander Haselow, Sylvie Hancil. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 24–55. <https://doi.org/10.1075/slcs.219.01hei>
- Hennoste, Tiit 1994. Pragmaatiline partikkel *noh* eesti keeles. Sissejuhatav ülevaade. – Lähi-võrdlusi. Lähivertailuja 8. Suomalais-virolainen kontrastiivinen seminaari Hailuodossa 7.–9.5.1994. (Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraporteja 40.) Toim Helena Sulkala, Heli Laanekask. Oulu: Oulun yliopisto, lk 9–20.
- Hennoste, Tiit 2000. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IV. Suulise kõne erisõnavara III. Par-tiklid. – Akadeemia, nr 8, lk 1773–1806.
- Hennoste, Tiit 2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes IV. – Aka-deemia, nr 1, lk 179–206.
- Hennoste, Tiit 2002. Suulise kõne uurimine ja sõnaliigi probleemid. – Teoreetiline keele-teadus Eestis. (TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim Renate Pajusalu, Ilona Tragel, T. Hennoste, Haldur Öim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 56–73.
- Hennoste, Tiit 2004. Et-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 504–523; nr 8, lk 590–609.

- Hennoste, Tiit 2006.** *Et*-komplementause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses 2: *mõtlemä*. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 17. (Jyväskylä Studies in Humanities 53.) Toim Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, lk 119–134. <https://doi.org/10.5128/LV17.08>
- Hennoste, Tiit 2012.** Elu ja kirjanduse piiril. Suhtlemine Oskar Lutsu „Kevades”. – Looming, nr 11, lk 1621–1631.
- Hennoste, Tiit 2014.** Ümbertegemine. – Eva Liina Asu-Garcia, Mati Erelt, Külli Habicht, T. Hennoste, Reet Kasik, Helle Metslang, Andriela Rääbis, Pire Teras, Annika Viht, Eesti keele kirjeldava grammatika prospekt. Tartu: Tartu Ülikool, lk 70–83.
- Hennoste, Tiit 2017.** Üldlaiend, kiil, irdelemendid. – Eesti keele süntaks. (Eesti keele varamu III.) Toim Mati Erelt, Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 481–502.
- Hennoste, Tiit 2022 (ilmumas).** Suuline keel. – Eesti grammatika. Toim Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit; Habicht, Külli; Metslang, Helle; Prillop, Külli; Laanesoo, Kirs; Ogren, David; Pärismäe, Liina; Pärt, Elen; Rumm, Andra; Rääbis, Andriela; Simmul, Carl Eric 2020.** Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). – Emakeele Seltsi aastaraamat 65 (2019). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 63–90. <https://doi.org/10.3176/esa65.03>
- Hennoste, Tiit; Metslang, Helle; Habicht, Külli; Prillop, Külli 2021.** Kuue (inter)subjektiivsus-partikli kasutus eesti keele registrites. – Emakeele Seltsi aastaraamat 66 (2020). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 91–123. <https://doi.org/10.3176/esa66.04>
- ISK 2004** = Auli Hakulinen, Maria Vilks, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinen, Irja Alho, Iso suomen kielioppi. (SKST 950.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jansons, Airi 2002.** Partikli *siis* funktsioonid suulises kõnes. – Keel ja Kirjandus, nr 9, lk 612–629.
- Kasterpalu, Riina 2005.** Partiklid *jah*, *jaa* ning *jajaa* naaberpaari järellikmena müügiläbi-rääkimistes. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 873–890; nr 12, lk 996–1000.
- Kasterpalu, Riina; Hennoste, Tiit 2016.** Estonian *aa*: A multifunctional change-of-state token. – Journal of Pragmatics, kd 104, lk 148–162. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.06.010>
- Keevallik, Leelo 1999.** Informatsioonikäsitluse partikkel *ahah* telefonivestluses. – Emakeele Seltsi aastaraamat 43 (1997). Tartu: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, lk 34–56.
- Keevallik, Leelo 2000.** Keelendid *et* ja *nii et* vestluses. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 344–358.
- Keevallik, Leelo 2003.** From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversations. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 34.) Uppsala.
- Keevallik, Leelo 2005.** The deictic *nii* ‘so, in this way’ in interaction. – From Utterance to Uttering and vice versa. Multidisciplinary Views on Deixis. (Studia Romanica Tartuensia IVa.) Toim Daniele Monticelli, Renate Pajusalu, Anu Treikelder. Tartu: Tartu University, lk 109–126.
- Keevallik, Leelo 2006.** Pragmaatiliste partiklite laenutüübid rootsieesti keeles. – Mitmõ-keelisus ja keelevaihtus Ödagumeresoomõ maiõ pääl. (Võro Instituudi toimõndusõq 18.) Toim Helen Koks, Jan Rahman. Võro: Võro Instituut, lk 116–133.
- Keevallik, Leelo 2008a.** Conjunction and sequenced actions: The Estonian complementizer and evidential particle *et*. – Crosslinguistic Studies of Clause Combining. The Multifunctionality of Conjunctions. (Typological Studies in Language 80.) Toim Ritva Laury. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 125–152. <https://doi.org/10.1075/tsl.80.07kee>
- Keevallik, Leelo 2008b.** Internal development and borrowing of pragmatic particles: Estonian *vaata/vat* ‘look’, *näed* ‘you see’, and *vot*. – Finnisch-Ugrische Mitteilungen, kd 30–31, lk 23–54.
- Keevallik, Leelo 2010a.** Clauses emerging as epistemic adverbs in Estonian conversation. – Linguistica Uralica, kd 46, nr 2, lk 81–101. <https://doi.org/10.3176/lu.2010.2.01>

- Keevallik, Leelo 2010b.** Marking boundaries between activities: The particle *nii* in Estonian. – Research on Language and Social Interaction, kd 43, nr 2, lk 157–182. <https://doi.org/10.1080/08351811003737697>
- Keevallik, Leelo 2011.** Grammar for adjusting assumptions: The Estonian enclitic *-gi/-ki* in interaction. – Journal of Pragmatics, kd 43, nr 12, lk 2879–2896. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2011.05.001>
- Keevallik, Leelo 2016.** Estonian *no(o)h* in turns and sequences: Families of function. – NU/NÄ: A Family of Discourse Markers Across the Languages of Europe and Beyond. Toim Peter Auer, Yael Maschler. Berlin–Boston: De Gruyter, lk 213–242. <https://doi.org/10.1515/9783110348989-007>
- Keevallik, Leelo; Hakulinen, Auli 2018.** Epistemically reinforced *kyl(lä)/küll*-responses in Estonian and Finnish: Word order and social action. – Journal of Pragmatics, kd 123, lk 121–138. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2017.01.003>
- Kerge, Krista 2000.** Eesti süntaks vöörkeeleöppe praktikule. Käsiraamat. Tallinn: TEA.
- Kärk, Janika 2008.** Zu den frequentesten Abtönungspartikeln in den Lehrwerken für Deutsch als Fremdsprache: mit besonderer Berücksichtigung der Modalpartikel „denn“ in den Fragesätzen. – Tradition und Geschichte im literarischen und sprachwissenschaftlichen Kontext. Toim Mari Tarvas. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, lk 131–140.
- Kärk, Janika 2014.** Saksa ja eesti keele sagedamate värvingupartiklite võrdlev analüüs. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 38.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Küngas, Annika 2014.** Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuenssis 36.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Linell, Per 2005.** The Written Language Bias in Linguistics: Its Nature, Origins, and Transformations. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203342763>
- Majtinskaja, Klara Evgen'evna 1982.** Služebnye slova v finno-ugorskih jazykah. Moskva: Nauka. [Клара Евгеньевна Майтинская, Служебные слова в финно-угорских языках. Москва: Наука.]
- Metslang, Helle 2002.** *-ki/-gi, ka* ja nende soome kaimud. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 12. Soome-Eesti kontrastiivseminar 30.5. – 1.6.2001, Kääriku. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 19.) Toim Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikool, lk 57–81.
- Metslang, Helle; Krall, Ingrid; Pajusalu, Renate; Saarso, Kristi; Sõrmus, Elle; Vare, Silvi 2003.** Keelehärm. Eesti keele probleemseid piirkondi. Tallinn: TPÜ Kirjastus.
- Metslang, Helle; Pajusalu, Karl; Habicht, Külli 2014.** Koordinatiivsed partiklid lause perifeerias. – Emakeele Seltsi aastaraamat 59 (2013). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 139–161. <https://doi.org/10.3176/esa59.07>
- Pajusalu, Karl; Pajusalu, Renate 2011.** From conversation to proverbs: Estonian *ikka*- and *iks*-constructions. – Electronic Journal of Folklore. <https://doi.org/10.7592/FEJF2011.47>
- Panov, Vladimir 2020.** The marking of uncontroversial information in Europe: Presenting the enimitive. – Acta Linguistica Hafniensia, kd 52, nr 1, lk 1–44. <https://doi.org/10.1080/03740463.2020.1745618>
- Pool, Raili; Rääbis, Andriela; Jürgenstein, Lea 2011.** Eesti suulise keele korpus keeleõppe-dialoogide lähtematerjalina: telefonivestluste koostamine. – Lähivõrdlusi. Lähivertailuja 21. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, lk 213–241. <https://doi.org/10.5128/LV21.09>
- Posio, Pekka 2014.** Subject expression in grammaticalizing constructions: The case of *creo* and *acho* 'I think' in Spanish and Portuguese. – Journal of Pragmatics, kd 63, lk 5–18. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2013.07.001>
- Seppänen, Eeva-Leena; Laury, Ritva 2007.** Complement clauses as turn continuations: The Finnish *et(tä)*-clause. – Pragmatics, kd 17, nr 4, lk 553–572. <https://doi.org/10.1075/prag.17.4.06sep>

- Zimmermann, Malte 2011.** Discourse particles. – *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*. Kd 2. Toim Claudia Maienborn, Klaus von Heusinger, Paul Portner. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 2012–2038.
- Tepp, Liisa 2012.** Suulise kõne partiklid eesti noorsookirjanduse otsekõnes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Thompson, Sandra 2002.** „Object complements” and conversation: Towards a realistic account. – *Studies in Language*, kd 26, lk 125–164. <https://doi.org/10.1075/sl.26.1.05tho>
- Thompson, Sandra A.; Mulac, Anthony 1991.** A quantitative perspective on the grammaticalization of epistemic parentheticals in English. – *Approaches to Grammaticalization*. Kd 1. (Typological Studies in Language 19.) Toim Elizabeth C. Traugott, Bernd Heine. Amsterdam–Philadelphia: Benjamins, lk 313–329. <https://doi.org/10.1075/tsl.19.2.16tho>
- Valdmets, Annika; Habicht, Külli 2013.** Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. – *ESUKA–JEFUL*, kd 4, nr 1, lk 205–222. <https://doi.org/10.12697/jeful.2013.4.1.12>
- Vepsäläinen, Heidi 2019.** Suomen „no”-partikkeli ja kysymyksiin vastaaminen keskustelussa. [Dokoritöö.] Helsinki: Helsingin yliopisto.

Tiit Hennoste (snd 1953), PhD, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi kaasprofessor (Jakobi 2, 51005 Tartu), tiit.hennoste@ut.ee

Gerson Klumpp (snd 1967), PhD, Tartu Ülikooli soome–ugri keelte professor (Jakobi 2, 51005 Tartu), gerson.klumpp@ut.ee

Helle Metslang (snd 1950), PhD, Tartu Ülikooli emeriitprofessor (Jakobi 2, 51005 Tartu), helle.metslang@ut.ee

Discourse markers and pragmatics: Introduction

Keywords: discourse markers, pragmatic particles, complement-taking predicate markers, typology, pragmatics, functions

The article provides an introductory survey of pragmatic particles and complement-taking predicate markers (CTP-markers), their essence and typology in Estonian linguistics. In the present study, pragmatic particle is an umbrella concept covering three main types of particles:

1) Particles that can make up a whole turn in conversation. Those particles can be divided into four types: Response forms are used as markers of response (feedback) in the dialogue (e.g. *ahah* 'oh'); Open class repair initiators indicate that there was something wrong in the partner's previous turn, without specifying what or where (e.g. *mida* 'what'); Interjections are exclamatory markers that reflect their users moods and feelings (e.g. *ah* 'oh'); The main function of attention signals is attracting attention or calling someone (e.g. *hallo* 'hello').

2) Discourse markers (also sentence particles) systematically occur at the beginning or at the end of a turn, more seldom at the boundary of an utterance, signaling of different relations between turns and utterances (e.g. *vaata* 'look').

3) Pragmatic markers (also stance markers, pragmatic or modal particles, stance adverbials) generally occur within an utterance, where their position is variable. These markers relate an utterance to its context, indicating the speaker's attitude and their relationship with the interlocutor. Their internal classification and relations with adverbials are uncertain. The most clearly distinguishable are modal particles (modal stance particles) (*vist* 'probably'), and a separate subgroup is made up of self-repair initiators, whose role is the initiation of self-repair in spoken interaction (e.g. *või* 'or').

CTP-markers or comment clauses (e.g. *ma arvan* 'I think') function analogically to pragmatic markers. They derive from that-complement clauses and they comment on a thought, making the speaker's attribution of stance overt.

A short comparative survey is also given of the use of particles and CTP-markers. Some particles can even be met in different languages in largely similar functions (e.g. *no/nu/noh*). Conversely, there are different particles whose functions coincide, e.g. *enimitive* particles such as the Estonian *ju*, the Ingrian clitic *-hän* > *-ha/-hä* and the Russian loanword *ved'* used in Udmurt, Komi, and Erzya. Finally, the principal studies on Estonian pragmatic particles and CTP-markers are pointed out.

Tiit Hennoste (b. 1953), PhD, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Associate Professor (Jakobi 2, 51005 Tartu), tiit.hennoste@ut.ee

Gerson Klumpp (b. 1967), PhD, University of Tartu, Professor of Finno-Ugric Languages (Jakobi 2, 51005 Tartu), gerson.klumpp@ut.ee

Helle Metslang (b. 1950), PhD, University of Tartu, Professor Emerita (Jakobi 2, 51005 Tartu), helle.metslang@ut.ee